

A VADKAN ERYMANTE ÉS A BURZSOÁ ÁLLAM TERMŐTALAJA

Vadász Sándor: *Emberék és eszmék a francia forradalomban (1789–1799)*
Gondolat, 1989. 286 oldal, 150 Ft

„Egy rossz költő mily megindító...”
(Kosztolányi)

Hát még egy rossz műkorcsolyázó! – egészenem ki a magam részéről Kosztolányi gondolatát. Az ember meghatottan figyel, amint csetlik-bodik a jégen, s megbocsátó mosollyal kíván neki több szerencsét a legközelebbi bajnokságra. Hanem amikor a pontozóbírák, akik jószereivel oda sém figyeltek a produkcióra, csaknem valamennyien a legmagasabb pontszámra érdekesítik, a néző hangulata egyik pillanatról a másikra megváltozhat. Még az is megeshet, hogy felháborodik, és vad tiltakozásba kezd: hát nem látták az elhibázott ugrásokat, nem vették észre, hogy hányszor elveszítette az egyensúlyát?! Még a végén megnyeri a bajnokságot!

Valahogy így vagyok Vadász Sándor **EMBERÉK ÉS ESZMÉK A FRANCIA FORRADALOMBAN (1789–1799)** című könyvével is. Önmagában inkább elnéző mosolyt érdemel, mint részletes kritikát, csakhogy a szerző „nagydoktori” disszertációként is benyújtotta, s annak rendje és módja szerint meg is kapta érte a megfelelő tudományos fokozatot. Az alábbi megjegyzéseket tehát nem is annyira egy történetírói mű bírálatának szánom, mint inkább tudományos minősítő rendszerünk kritikájának.

Vadász Sándor tanulmánykötetének alapproblémája az, hogy a szerző a francia forradalom egyik legelavultabb értelmezésének a helytálló voltáról szeretné meggyőzni olvasóit – meglehetősen vitatható történetírói eszközökkel. Az elmúlt két-három évtizedben ugyanis egyre több történész mondott le arról, hogy a forradalmat afféle határkönek tekintse feudalizmus és kapitalizmus között, s eredetét a nemesség és a polgárság hosszú távú, antagonisztikus osztályellentétével magyarázza. A feudalizmus rendszere 1789-ben már a múlté volt, legfeljebb egyes maradvá-

nyait számolhatták fel a forradalom idején, amelyben nem is a kapitalista polgárság vette át a hatalmat, hanem a nemesi és polgári tulajdonosok felső rétege. A modern kapitalizmus csak a forradalom után ötven-hatvan évvel kezdett kialakulni Franciaországban. Vadász Sándor azonban hű maradt a harminc-negyven évvel ezelőtti, ortodox marxista társadalomtörténeti értelmezéshez, s manapság, amikor oly nagy a tolongás azon a bizonyos damaszkuszi úton, ezt bizony tüzteletre méltó elvhűségnek kell tekintenünk. Olyannyira ragaszkodik a feudalizmus ellen harcoló kapitalista polgárság mítoszához, hogy még a középkori várakat is „feudális erődök” néven emlegeti (98. o.). Nagyobb baj ennél, hogy kötetében mindenhol „összemossa” a feudális, nemesi és földesúri jogok különbözőségeit. A francia szövegekben *corvées seigneuriales*-ként, vagyis földesúri munkajáradékként említett jelenségeket például „hűbéri robotszolgáltatások”-nak fordítja (125. o. – az eredeti szöveget lásd J. P. Hirsch **LA NUIT DU 4 AOÛT** című kötete 147. oldalán). Ragaszkodik a „parazita nemesség”-ről alkotott ősi elképzelésekhez is (120. o.), holott a francia történészek egyöntetű megállapítása szerint a XVIII. századi francia nemesség nagymértékben bekapcsolódott az árutermelés folyamatába, s korántsem volt olyannyira „dekadens”, amennyire ezt ellenfeleik állították róla a forradalom során.

Az utóbbi években alaposan átértékelték a felvilágosodás és a forradalom kapcsolatát is. A XVIII. század filozófiája ugyanis inkább reformista volt, mint forradalmi, s kizárólag a társadalom szűk, felső, nemesi-polgári rétegében éreztette hatását. Vadász sommás megállapításai során azonban, melyek szerint „*Montesquieu – tömören fogalmazva – a nagyburzsoázia ideológusa volt*” (92. o.), a felvilágosodás pedig „*a forradalom előkészítője*” (86. o.), amely „*viszonylag rövid idő alatt megváltoztatta a társadalom túlnyomó többségének gondolkodásmódját*” (86. o.), egy rendkívül leegyszerűsítő s végső soron hamis kép bontakozik ki előttünk. Ha Vadász komolyan gondolja, hogy a felvilágosodás „megváltoztatta” a néptömegek gondolkodásmódját, minden bizonnyal egyik saját, különös módszertani eljárása tévesztette meg: a kötetben ugyanis a népi mentalitási több alkalommal is polgári-értelmiségi poliükusok írásainak felidézésével próbálja jellemezni. A SANS-

CULOTTE-MENTALITÁS című fejezetében például Collot d'Herbois, Fouché, Roux, Marat és Hébert (egy színész, egy tanár, egy pap és két újságíró) cikkeiből olvashatunk részleteket, mintha a tömegek szükségleteit és törekvéseit csak a nép felett álló, de a népre hivatkozva poliuzáló értelmiségiek képviselhetnék. Vadász teljesen félreírta a „forradalom alulnézetben” elnevezésű megközelítésmódot is: a francia történészek ezt akkor használták, amikor a városi vagy vidéki néptömegek szemszögéből dolgozták fel a forradalom eseményeit – Vadász hasonló című fejezetében azonban egy módos járadékos, egy kereskedő és egy egyetemista naplójából olvashatunk részleteket.

Szerzőnk számára természetesen az 1793–94-es évek jelentik a forradalom „csúcspontját” (252. o.), és „végkifejetlé” (83. o.). (Sajnos következetesen „jakobinus diktatúrának” nevezi a francia történészek által inkább „forradalmi kormányzat”-ként vagy „terror”-ként emlegetett időszakot, pedig ez az elnevezés ugyanolyan megtévesztő jellegű, mint a „proletárdiktatúra”). Bár a kötet címében arra utal, hogy az 1789 és 1799 közti tíz évet tekintti a forradalom korának, mégis mindössze tíz és fél oldalt szentelt a Robespierre 1794-es megbuktatása utáni öt év eseményeinek. Számára a forradalom elsősorban 1793–94-et jelenti – az 1789-es EMBERI ÉS POLGÁRI JOGOK NYILATKOZATA (amely Franciaországban a bicentenáriumi megemlékezések középpontjában állt) mindössze húsz sort kap a kötetben (126–127. o.). Vadász elismerésre méltó nyíltsággal vállalja manapság korántsem népszerű terror-és diktatúrapárti álláspontját, s egyetértően idézi egy sans-culotte 1795 tavaszán tett kijelentését, mely szerint „Robespierre uralma idején vér folyt, és nem voltunk szűkében a kenyérnek, most nem folyk a vér, és szűkében vagyunk, tehát vérnek kell folyania, és akkor lesz kenyérünk”. Szerzőnk szűkszavú kommentárja: „Egyesek szemében nyilván primitívnek látszik ez a gondolatmenet, de meg kell fontolni, hogy nemcsak a sans-culotte-mentalitásnak, hanem – a lényegét tekintve – a történelmi lényeknek is megfelelt.” (255. o.) Nos, a „terror vagy éhínséget” alternatíva nemcsak primitív és fenyegető, hanem – lényegét tekintve – a történelmi tényeknek sem felel meg, hiszen olyasmit sugall, hogy a közellátás problémáit kizárólag a terror és a diktatúra oldhatja meg. Egy kétszáz évvel ezelőti ehhező részéről ért-

hető, ha így gondolkodik, szerzőnk azonban – ha már Kelet-Európa történetének utóbbi évtizedei nem győzték meg arról, hogy a diktatúra és a terror nem mindig jár együtt a közéletfejlesztéssel – megemlíthette volna, hogy 1795 tavaszán Párizsban az előző évi gyenge termés, a rendkívül kemény tél és a forradalom okozta általános gazdasági zűrzavar is hozzájárult az éhínség megjelenéséhez.

Vadász a régi recepteket követve a girondistákat „önző aszállyérdekek” követésével vádolja (18. o.), a több százezer halálos áldozatot követelő terrort igazolni (175. o.), áldozatainak a számát pedig csökkenteni próbálja. Legáltalábbis erre utal, hogy könyve 82. oldalán ismeri, hogy a „17 ezer, statisztikailag igazolható” lefejezéshez hozzá kell számítanunk az ítélet nélkül kivégzettek és a börtönben elpusztultakat, ezt a számítást azonban sehol sem végzi el a kötetben, inkább kijelenti, hogy „az utókor számára nem elsősorban a mennyiségi mutatók a legfontosabbak” (177. o.).

Az egész kötetet hithű robespierrizmus hatja át: Vadász a forradalom történetíróit elsősorban Robespierre-ről kialakított véleményük alapján jellemzi (15., 30. o. stb.), még a királyság megbuktatásában is „döntő szerepet” tulajdonít neki (170. o.), pedig ehhez nem sok köze volt, egyik legfőbb érdeméért azt jelöli meg, hogy „a kezdelektől egészen a thermidori végkifejletig a szó legszorosabb értelmében végigcsinálta a forradalmat”. (195. o.) E nézőpontot elfogadva persze Talleyrand vagy Fouché sokkal méltóbb lenne csodálatunkra, hiszen ők a forradalom után még a konzulátust, a császárságot és a bécsi kongresszust is „végigcsinálták”. Ma már azonban nem túlságosan népszerűek azok a diktátorok, akik legkülönbözőbb ellenfeleik után saját egykori bajtársaikat is a verpadra küldik, s félő, hogy a mai olvasóra már nem gyakorol nagy hatást a robespierrizmus egyik legősibb s itt ismételten előrangot „nagy érve” sem, mely szerint „Franciaország újkori történetében rajta kívül szinte nincs egyetlen politikus sem, akinek a neve mellé oda lehetne illeszteni a nagybetűs főnévvé vált jelzőt: Megvesztegethetetlen”. (195. o.) A minimális történelmi ismeretekkel rendelkező olvasó ugyanis valószínűleg egész sor tisztességes politikust fel tud sorolni Franciaország újkori történetéből. Elisabeth Eisenstein amerikai történész szellemes megállapítása is eszünkbe juthat:

Robespierre tisztakezűségére azok szoktak hivatkozni, akiknek a szemében a közpénzek tékozlása nagyobb bűn az emberéletek tékozlásánál.

Vadász Sándor rendkívül gyenge lábon álló történetírói eszköztárral próbálja alátámasztani sajátos történelemszemléletét. A számtalan sajtóhibát persze igazságtalan lenne a szemére hánynunk, bár rendkívül bosszantó, hogy Buonarroti három helyen is „*Buonarroti*” néven szerepel (15., 16., 17. o.), Hébert több alkalommal is „*Hebert*” néven bukkan fel (62., 200. o.), követőiből „*heber-tiszták*” (201. o. – kétszer!), irányzatából pedig „*heber-tizmus*” lesz (210. o.). Nagyobb baj, hogy Vadász nem tudja: a francia nemesi előnév nem azonos a családnévvel. A forradalom egyik legnagyobb szónokát tehát nevezhetjük Honoré Gabriel Riquetűnek, nevezhetjük Mirabeau grófnak, de semmiképpen sem nevezhetjük Honoré Gabriel Mirabeau-nak, ahogy szerzőnk teszi egyik fejezetcímében (146. o.), sem Riquetti grófnak, ahogy ez két sorral lejjebb olvasható. Sajnos csaknem valamennyi nemesi név hibás formában szerepel a kötetben. A családnévek ismerete híján Vadász még két személyt is összetéveszt egymással könyve 166. oldalán. Itt ugyanis Marat egyik cikkét idézi, de mivel nem tudja, hogy a szövegben szereplő Motier nem más, mint La Fayette, akiről a demokrata Marat csak a családnévem emleget (az eredeti szöveget lásd a MARAT VÁLOGATOTT ÍRÁSAI című kötet [Bp., 1950, Hungária] 117. oldalán), hozzátesz még egy betűt a nevéhez, és máris behelyettesítette őt Mortier-val, Napóleon későbbi marsalljával. Az olvasó persze nem érti, hogy miért vádolta Marat 1792 elején az ekkoriban még ugyancsak alacsony rangban szolgáló Mortier-t azzal, hogy befolyása alá vonta a kabinetet...

Szerzőnknek igen komoly problémái vannak a fordítással is. Olykor azt is magyarra fordítja, amit felesleges (a különböző könyv- és újságcímeket például), vagy a Palais-Royal nevével, amely így megtévesztő módon „*királyi palotává*” válik a 179. oldalon), máskor pedig jókora „leiterjakobokkal” szórakoztatja olvasóit. A hatalmak kiegyensúlyozásának elvéből nála „*angol mérlegrendszer*” lett (198. o.), a honleányból „*női hazafi*” (22. ábra), a legtréfásabb „*félrefordítást*” azonban a 181. oldalon találhatjuk meg. Szerzőnk itt a király kivégzését

követelő Desmoulins-t idézi, a következőképpen: „*A franciáknak nincs szükségük arra, hogy olyan pert készítsenek neki [a királynak – H. P.], mint amelyet Hercules a vadkan Erymante-nak, vagy a rómaiak Tarquiniusnak és Caesarnak...*” Ha erőt veszünk az erümanthosi vadkan sajátos megszégyesítése feletti derűtségünkön, könnyen rekonstruálhatjuk az eredeti szöveget, amely minden bizonnyal azt állította, hogy a franciáknak *ugyanúgy* nincs szükségük perre, ahogy Herkulesnek és a rómaiaknak *sem volt*.

Ahhoz képest, hogy az idézetek milyen fontos szerepet játszanak a kötetben (nemegyszer az elemzéseket is ezek helyettesítik), szerzőnknek rengeteg gondja van velük. A 195. oldalon például Duplay asztalosmesternek tulajdonítja Robespierre híres búcsúzó kijelentését, máshol csak az idézett mondat végén szerepel az idézőjel (63. o.), a 135. oldal közepén pedig teljesen elmarad, holott itt Vadász szintén mondatról mondatra idéz J. Tulard, J.-F. FAYARD és A. FIERRO HISTOIRE ET DICTIONNAIRE DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE című kötetének 906–907. oldaláról.

A kötet stílusa fésületlen. Lamartine-ról például megtudhatjuk, hogy „*fokozatosan balra tolódott, természetesen polgári értelemben*” (19. o.), Mathiezirol pedig azt, hogy „*az októberi szocialista forradalom után egy ideig csatlakozott a Francia Kommunista Párthoz, azonban ellátolodott tőle*” (52. o.). A szerző olykor nem vesz tudomást az alany megváltozásáról sem, és ilyesmiket ír: „*Ez a kötet 1914-re el is készült, de mivel 1916-ban elesett a fronton, csak 1920-ban jelenhetett meg.*” (58. o.) A legemlékezetesebb mondat azonban így hangzik: „*Mazauric tehát alkotónak, kezdeményezőnek minősítette a jakobinizmust, amely a körülmények kényszere alatt nemzeti méretekben központosított struktúráként jött létre, s egyben nagy intézményi laboratóriumként szolgált, ahol meghonosodott a rá következő évtizedekben színre lépő burzsoáz állam termőtalaja.*” (174. o.)

Fárasztó lenne olvasóink számára, ha a kötetben található valamennyi tévedést és pontatlanságot sorra vennénk, s felhívnánk a szerző figyelmét arra, hogy 1789-ben még nem voltak megyék (104. o.), hogy La Fayette nem a katonaság, hanem a nemzetőrség feje volt (152. o.), hogy Chaumette nem volt Konventtag (158. o.), noha néhány régi magyar lexikon így tudja, hogy a burzsoázia nem azonos

a harmadik renddel (163. o.), vagy hogy Bonaparte 1797-ben nem harmincnyolc éves volt (260. o.). Kiemelhetnénk az időrendbeli tévedéseket is: 1795 októberéről írva Murat-t még nem nevezhetjük Bonaparte „régí bajtársának az olaszországi hadseregből”, hiszen az olasz hadjárat csak a következő évben fog elkezdődni (257. o.), a quiberoni partraszállásra pedig nem a Direktórium, hanem a thermidori Konvent idején került sor (263. o.). Megkérdeshetnénk Vadász Sándortól, vajon miért nevezi Richard Cobb angol történészt marxistának (72. o.), miért tekinti az elitista Buonarrotit „a legradikálisabb népi forradalmiság szószólójának” (15. o.), miért minősíti Lamartine-t egy 1941-es szovjet forradalomtörténet idézetével (23. o.), s milyen alapon állítja Bonaparte szigorú erkölcsű édesanyjáról, hogy ötvenedik életévéhez közeledve „a topless határát súroló toalettben” foglalt helyet színházi páholyában (242. o.) Pontatlanságok, tévedések és hibás adatok sokaságával aligha lehet meggyőzően alátámasztani bármely történelmi mű koncepcióját.

Vadász Sándor könyve a nagy francia forradalom kétszázadik évfordulója alkalmából jelent meg, azonnal megkülönböztetett helyet kapott a kirakatokban és a könyvtárak olvasótermi polcain, szerzője a tudományok doktorává lett általa – mivel vigasztalhatnánk magunkat ezek után? Legfeljebb Stanislaw Lem híres törvényével: „Senki nem olvas semmit; ha olvas, nem érti; ha érti, elfelejti.”

Erre bizvácsat építhetünk.

Hahner Péter

A FOSSZÍLIAVADÁSZ

Richard E. Leakey: *Megnyertem az életet* (One Life. An Autobiography – 1983)
Fordította Sz. Kiss Csaba
Gondolat, 1990. 173 oldal, 128 Ft

Az angolszászok, még ha lelkes kenyai honpolgárok is, az understatement, a kevesebbet mondás hívei, miként azt a könyv eredeti címe mutatja. Szerzője egy nagy ősrégész család ifjabb sarja (*1944); apja, Louis, anyja, Mary és nem utolsósorban ő találta meg az utóbbi év-

tizedekben az ember elődeinek legfontosabb, az eredettörténetet évmilliókkal hátrébb igazító leleteit különböző kelet-afrikai lelőhelyeken. Richard nevéhez fűződik számos hominida- (Australopithecus-) maradvány és az emberhez még közelebb álló ún. 1470-es kopyona megtalálása. Mindez a kérdéssel foglalkozó újabb könyvek legizgalmasabb lapjain olvasható, magyarul például éppen Richard Leakey és Roger Lewin FAJUNK EREDETE című művében (Gondolat, 1986) vagy A MÚLT SZÜLETÉSE (THE MAKING OF THE PAST) című remek angol archeológiai sorozat AZ EMBER ÖSTÖRTÉNETE című kötetében (Helikon, 1988). A kissé száraz önéletrajz azonban kevésbé a nagy fejlődésvonal-hipotézisek, a „missing link”, a hiányzóláncszem-keresések, a régészeti spekulációk vonzó világában igazít el, hanem a métier természetében. Kevésbé arról szól, amit talál, hanem arról, hogy hogyan, s ki az, aki talál.

A humaniorák emberét ez azért is érdekelheti, mert az archeológia tudománya a terepmunka mindennapjaiban mintha a tudományok archeológiai rétegét tárná fel: a vállalkozás, a kutatás, a vadászat, az adatgyűjtögetés, a megfigyelés itt még közvetlenül átélhető – nem bújik el a kutatóintézetekbe, laboratóriumokba a laikusok elől. Sőt a nagy felfedező maga is lehet még laikus, amiképpen Richard Leakey is amatőr: nem végzett egyetemet. A transzparencia a legtöbb mai tudományban gyanús. Nem zárható ki persze, hogy egy-egy „paradigmaváltást” éppen a nem specialista indít el, de ez kivételes. A régészetben azonban mintha nem volna kivételes: nemcsak Schliemann és más klasszikus példák ötlenek eszünkbe, hanem a magyar Zolnay László, vagy éppen egyetlen kiemelkedő jelentőségű ősrégészeti leletünk megtalálója, Vértes László is. A közvetlen, tehát nem kísérlelileg előkészített természetmegfigyelésnek, ha nem tévedek, még csak egy alaptudományban van ekkora jelentősége, az etológiában. (Noha, mint a *New York Review of Books* október végi számából értesülök, van olyan nézet, miszerint a föld rovarjainak kilencven százaléka felfedezésre vár; valamint minden évben új emlős-, sőt madárspecieket azonosítanak.) S van is abban valami jelképes, hogy a csimpánzok természetes körülmények között való eszközhasználatának felfedezője, az